

ՁԵՌԱԳՐԱԿԱՆ

ՑՈՒՑԱԿ ՀԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳՐԱՑ ՄԱՆՁԷՍԴՐԻ

ՃԱՆ ՌԱՅԼԸՆՏՍ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻՆ

Թիւ 1

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

(ԺԱ դար)

Թերթ 171: Մաւալ 10×7.5 , գրութեան 8×5 մատնաչափ: Գրչութիւն երկաթագիր, երկսիւն տեղ տեղ մեկանը կերած է մազաղաթ: Սեւ եւ չազանակազոյն մեկանը տեղ տեղ մարած: Նիւթ սկզբի 15 թերթերը եւ վերջի 23 թերթերը թղթեայ, մնացեալ 133 թերթերը մազաղաթ: Կազմ ներկայիս զբոսաշրջ կաշկապատ տախտակ ժԸ դարու: Յետոյ դարձեալ վերանորոգեալ: Վերակազմութեան ատեն լուսանցքները նեղցած: Թղթեայ թերթերը ձեռագրին նորոգութեան ատեն յաւելեալ: Մանրանկարչութիւն չունի: Պարունակութիւն Աւետարան պակասաւոր: Յիշատակարան չունի: Մանօրութիւն թղթի կտորի մը վրայ Փրանսերէն գրուած է որ ձեռագիրը գրուած է Հայոց 453ին, որով Քրիստոսի 1004ին: Ինծի կարելի չեղաւ նման թուականի մը յիշատակութիւնը գտնել ձեռագրին մէջ:

Թիւ 2

ԳՈՐԾՔ ԱՌԱՔԵԼՈՑ

(ԺԳ դար)

Թերթ 195: Մաւալ 8×5.5 , գրութեան 5.5×4 մատնաչափ: Գրչութիւն երկսիւն, բոլորգիր տող 28: Նիւթ ընտիր մազաղաթ: Կազմ ժԷ դարէն, լաւ վիճակի մէջ, զբոսաշրջ կաշկապատ տախտակ: Մանրանկարչութիւն կարմիր երանգներով կիսախորաններ, լուսանցազարդեր եւ զարդագրեր: Պարունակութիւն Գործք Առաքելոց: Յիշատակարան չունի: Գրչութենէն դատելով ժԳ դար, գուցէ կիլիկեան:

Թիւ 3

ՎԱՐՔ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻ

1544

Թերթ 189: Մաւալ 6×8.5 , գրութեան 6.75×4.25 մատնաչափ: Գրչութիւն միասիւն, բոլորգիր, 25 տող: Նիւթ ընտիր մազաղաթ: Կազմ կաշկապատ տախտակ ուշ ժամանակի: Վերակազմութեան ատեն լուսանցքներ կտրուած,

նեղցած: Մանրանկարչութիւն 121 մանրանկար, բազմաթիւ լուսանցազարդ, քանակներ կարմրաւ եւ կանանչով: Միակէջեան մանրանկարներ երբեմն ոսկեզարդ: Սկիզբը շատ դեղեցիկ խորան մը դունդազեղ եւ ոսկեզօծ:

Պարունակութիւն եւ Յիշատակարաններ:

Էջ 2ա. նոտրդիր: «Այս աղէքսանդրոս իսկէնսէր գովաբինէ չէ, այս որ անունն թուրքի լեզուով փութքովն է որ կասէ»: (Հոս յիշուած «Իսկէնսէր Զուլփարին» Հայ մեծահամբաւ բանաստեղծն էր Հնդկաստանի, ԺԶ-ԺԷ դարու միջոցին, Ազպարի արքունեաց մէջ: Յ. Ք.):

Էջ 2բ. միակէջեան մանրանկարին տակ, կապոյտ գօտիի մը մէջ սպիտակ գլխադրերով. «Զստացող գրոյս գտէր Աստուածատուր Պատրիարքն Յիւնցէֆ Ի Տէր» (Սղաղբութիւնները բոլորգրով պարզած եմ: Յ. Ք.):

Էջ 42բ. զարմանալի ձիուն լուսանցքին տակ մանր նոտրդրով.

«Մբտիկ այս ձիուն բրէք որ կազմած է զսա ի հաւուց,
Զանձն ի գազանաց կազմաց ազին աւձազլուխի ի ցրուց,
Սա ցրլազլուխ կոչի զոր աստուած Փիլիպպէս եցոյց,
Աղէկսանդր բզսա տեսաւ ու հեծաւ որպէս դառիւծ»:

Էջ 169բ. «Շարադրութիւնք չափարեալեանք, ընդ որս եւ բանք ոտաւ նաւորք, սկսեալ յաշխարհարար ներածմանց»:

Էջ 182ա. գլխաւոր յիշատակարան:

«Յիշատակարան այսմ տառի»

«Փառք ամենազաւր տ(է)րութեանն ք(րիստոսի) ա(ստուծո)յ մերո: Որ ետ կարողութի(ւն) տկար ողո՝ Զաքարիայ մեղապարտ եպ(իսկոպո)սի. պիտականուն բանի խնդրողի: Հասանել յաւարտ պատմութե(ան) աշխարհաւ կալին աղեկսանդրոս: Որ զբեցաւ ի խնդրոյ՝ բազմերջանիկ եւ յոքներանեան, շնորհազարդ եւ բանիրուն վարժապետին տէր ա(ստուա)ծատուր պատրիարքին, որ այժմ նստի յաթոռ հայրապետին յոհաննու ոսկէրեանին ի կոստանդինուպոլիսս. մեծաշուք պատուով ընկալեալ գիշխանութի(ւն) ի ս(ուր)բ յարփաւորէն մերմէ: Որ ցանկացող եղև այսմ կտակի, ի վայելումն անձին իւրոյ՝ բարեսիրի, եւ յետ աստեանցս յիշատակ բարի եղիցի իւրն եւ ծնողաց իւրոց. հաւրն եազուպին, եւ մաւրն մանապալին. որոց տ(է)ր յ(իսու)ս ք(րիստո)ս ողորմի. եւ վայելել տացէ զնա ընդ երկայն աւուրս Տ(է)ր ա(ստուա)ծատուր քաւապետին: Ես թափուրս յամ(ենայն) բարեաց զգաքարիայ մեղապարտ եպ(իսկոպո)սս աշակերտ շնորհազարդ Գրիգորիս կ(ա)թ(ո)ղ(իկո)սին, եւ յովսէփ վարպետին, որ յայսմ ամի փոխեցաւ ի դասս անմահից. եւ եղև ինձ մեծ սուք: Եւ տեսի զփափաք եւ զսէրն Փրէրիս մերոյ՝ յանձն առի եւ ա(ստուծո)յ աջողութ(եամ)րն կատարեցի. դրով եւ ծաղկեալ ոսկով, եւ երանդ երանդ գունով աւճառեցի սխրալիւր եղբաւրս մեր տ(է)ր ա(ստուա)ծատուր պրէտիկոսին: Արդ՝ որք հանդիպիք սմա տեոջութ(եամ)բ, եւ կամ աւգոտութ(եամ)բ ինչիւրիք. յիշեցէք ի միտս բարիս եւ ի հայցուածս պատկանաւորս զա(է)ր ա(ստուա)ծատուր տեսուչս: Եւ զիս զմեռեալս մեղաւք՝ զգաքարիայ եպ(իսկոպո)սս զծող եւ ծաղկող այսմ տառիս: Գրեցաւ սա ի թվիս Հայոց ԶՂԳ (1544). ի սուլիմանաստիրս բոն(ա)կ(ա)լութե(ա)ն սուլչան սուլէմանին: Եւ դուք հանդիպողք սմա՝ աղաչեմ զձեզ որ չասէք բանս նախատանաց այլ մանաւանդ ա(ստուա)ծ ողորմի: Ի զծողէ զղ(ա)ք(ա)րէ (կապոյտով) ի մեղսամած մատանցս ընկալ տ(է)ր բարունիդ իմ պանծացեալ. հայցուածը քո եղև լըցեալ մեղապարտէս սա՝ զըծաղբեալ: Ոսկով երանդ գունով ծաղկեալ, ճըշգրտազեղ զանազանեալ, զայս աղէկսանդրոս հրաշափառ մի հանապաղ ի ձեռն

տալ: Սիրով պահեալ զսա խնամարար ի վայելումն անձինդ մընալ, որ չաղտոտեն զանդին զաւհար ա(ստուա)ծամար սիրուն համար: Քանզի մեղաւք եմ աղտեղեալ, և ես քո յաղաւթն եմ յուսացեալ ջրնջել զանցանս իմ ա(ետո)նաւար որ է անթիւ և անհամար: Եթէ աւգոստի րան ի սմանէ և զմիտքս քո հաճեցուցէ:

Ունի նաեւ Սաշատուր Կեչառեցի յիշատակարանը և Բարառնութիւնը:

Թիւ 4

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

1656

Թերթ 358: Մաւալ 4.25×3.25, գրութիւն 2×3 մատնաչափ: Գրչութիւն երկսիւն, բոլորդիւր, տող 20: Նիւր նախ 4 թերթ թուղթ, յետոյ 32 թերթ բնութիւ մաղաղաթ, մնացեալը թուղթ: Կազմ գրոշմաղարդ կաշեպատ տախտակ, հաւանարար ԺԸ դարու սկիզբէն Ամսղերտամ կազմուած: Այս կազմին տակն աւելցուած է սկիզբը 15 պարագ թերթ և վերջը 11 թուղթ: Հանգամանք լաւ: Մանրանկարչութիւն 18 տնօրինական նկարներ մաղաղաթ մասին վրայ, սակայն մաս մը խոնաւութենէ վնասուած: Քիչ ինչ ոսկի ալ գործածուած: Յիշատակարաններ էջ 3ա. նոտրդիւր գրչէն տարբեր. «... և ի բազմաց մինն է այս բարեպաշտ և աստուածատէր Դաշտեցի Եսայիայ՝ որդի զպարոն Առաքելըն: Որ զպտուղ բարեպաշտութեան առեալ է զայս զեղեցկանկար սուրբ աւետարանս, և ետ բնծայ առ Սուրբ Հոգի եկեղեցւոյս Հայոց յԱմսղերտայ յիշատակ իւրն. և զիւր ննջեցեալ ծնողացն հօրն Եսայիայ, և մօրն Մէրէմին, և կենդանի եղբարցն մահաւոր թումանին, Յովաննէսին, և Մկրտչին: Եւ քեռն Լիդարէթին և որք մի անգամ հայր մերիւ ողորմի ատացողացդ. ինքն քրիստոս ողորմեացի բոս մեծի ողորմութիւն իւրում յաստ և ի հանդերձեալն ա՛մէն»:

Էջ 179ր. Մարկոսի վերջը, գրչէն. «Յիշեցէք: Չստացող սորա զհեղաճողի թաթոսն. և զիս տառապեալ Մարկոս գրիչս մի հայր մերիւ թվին ՌՃԵ (1656)»:

Թիւ 5

Շ Ա Ր Ա Կ Ա Ն

(ԺԷ դար)

Թերթ 313: Մաւալ 4×5.5, գրութիւն 2.25×3.75 մատնաչափ: Գրչութիւն միասիւն, բոլորդիւր, տող 25: Նիւր մաղաղաթ: Կազմ գրոշմաղարդ կաշեպատ տախտակ: Արծաթ փակիչ երկու հատ: Մանրանկարչութիւն ութ բոլորիջեան մանրանկարներ և նոյնքան խորաններ և կիսախորաններ, ինչպէս նաեւ բազմաթիւ լուսանցքի զարդեր ու մանրանկարներ: Լաւ պահուած, զուեղեղ և ոսկեղարդ: Բոլորն ալ մաքուր և լաւ վիճակի մէջ: Յիշատակարան յունի, բացի էջ 267ա. յիշատակութիւն մը, բոտ որուն անարժան Վրթանէն Արեւելեան կողմանց 150 Քլօրին վճարած է ձեռագրիս որ հաղարներ կ'արձէ կ'ըսէ:

Թիւ 6

Շ Ա Ր Ա Կ Ա Ն

1616

Թերթ 399: Մաւալ $2 \cdot 5 \times 5$, գրութիւն $2 \cdot 25 \times 3 \cdot 5$ մատնաչափ: Գրչութիւն միասին, բոլորգիր, սեւ մելան, տող 20: Կազմ գրոչմագարդ կաշեպատ տախտակ, լաթով աստառուած: Մանրանկարչութիւն քանի մը խորաններ եւ կիտախորաններ, գունազեղ, սոկեղիծ: Էջ 2ա՝ խորանը միասուած: Յիշատակարան վերջը, գրչէն.

Նկրտիլ սակայն ընդ բարեաց,
 Ջանիւ յաղթէ մարդ բոտ կարեաց,
 Աշխարհիս մի փարիւր կենաց,
 Վրիպիմք ամենայն կարծեաց,
 Ջանձամբ անձին իմոյ գրեմ,
 Յանանցնութեանս որ վկայեմ:
 Աւաղ չար կեանս անցուցել իմ
 Վա՛յ ինձ յորժամ մտաւ ածեմ,
 Բոտեալ մեղաւքս դանազան
 Բան գրոցս եղեն ինձ խթան:
 Է թէ այսու ոչ եմ արժան
 Սակայն արժանացեալք կարգան,
 Թէպէտ գրել չեմ բաւական.
 Քանզի անկեալ եմ գրադման:
 Եղէ Լորարց իմ աւնական
 Յտկոր անուն գրիչըն այն
 Այլ թէ արժան առնէք յիշման
 Ջղճաւոյս իմ եւ բղնորայն
 Սոյն պէս յիշէք համանգամայն
 Կամս արարչին ի յաւիտեան
 Ամենայնէ եմ վրիպիւր
 Միայն բանիւ մխիթարեալ,
 Յանկում գրոյն որ միացեալ,
 Բանրն գրով մարմին եղեալ,
 Եւ թուականէս յետ ի տուի
 Թիւրն ծածակեալ գրով ամփոփ,
 Այս թուականն յետ գիրքն հուպ
 Եւ թուական ԵՂԷ ՅԱԿՈԲ (1616):
 Լոյս է բան գրքոյս հետեւիր.
 Այսու ճշմարտութեան հասիր,
 Եւ սովաւ լինի բան եւ իր.
 Անունս գլխադրէն ծանիրք:
 Վերջին տողը կ'ականարկէ տնկապետուն որ կը կարդամ նազարէքե ասացեալ է:

Թիւ 7

ԻՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆ ՍՈՂՈՄՈՆԻ

1744

Թերթ 195: Մաւալ $4 \times 5 \cdot 5$, գրութիւն $2 \cdot 25 \times 3 \cdot 75$ մատնաչափ: Գրչութիւն

քիւն միասին, բոլորդիր, տող 21: Նիւք ընտիր թուղթ: Կազմ ոսկեգրուող չիկարոկ, խաւաքարտի վրայ, պարսկական ոճով, ունի թերթապահ: Թերթիւրը ընդելուզուած են կարուած թուղթ չրջանակներու մէջ, որոնցմէ սմանք մասամբ բաժնուած են չրջանակներէն: Մանրանկարչութիւն ճոխ: Մանօրութիւն ձեռագրերին մէջ կայ վեց էջ արդի ժամանակուան անդլերէն գրութիւն, ուր ձեռագրերը կը նկարագրուի եւ թուական կը տրուի ժն կամ ԺԶ դար, որ անշուշտ ճիշդ չէ: Հաւանաբար ծախող մը ձեռագրերը բարձր արժէքով ծախելու համար ալջպէս բրած է, մինչ ձեռագրերն զրչութեան ժամանակը որոշ է յիշատակարանին մէջ: Յիշատակարան ունի ոտանաւոր «Թմաստութեան Սողոմոնի», որուն տնկապետը կը կազմեն Ի վայելումն Մատուր Աղայեցի: Վերջի տունը.

«Ի թուին Հայոց մեծ տօմարի

Ներ այսմ ամի ծրրեալ լինի

Երկ երկոտասան յորեկնի

Յորմէ կոյս թիւ ի բաց թողցի

Կուսաթուով Ապրիլի

գրեցաւ եւ ծաղկեցաւ ձեռամբ բազմաց վայլ արժանի Աւետիս ժշտակող քահանայի... վայելումն՝ ցեղապանն Պալղ(ա)րենց լուսաւոր Հոգի Յակոբջանի որդի խոհեմիմաստ եւ Հանճարալիր պարոն Մատուրի Աղային...»:

Գրչութիւնը կատարուած է աղահոգաբար Նոր Զուգա, ուր կը գործէր բազմալստակ Աւետիս գրիչ-ծաղկող ԺԶ դարու սկիզբը:

Թիւ 8

Ս Ա Ղ Մ Ո Ս

(Ժէ դար)

Թերթ 228: Մալալ 3×4.5, գրութիւն 1.75×2.75 մասնաչափ: Գրչութիւն միասին, բոլորդիր, սեւ մէլան, տող 18: Նիւք մագդաղթ: Կազմ եւրոպական, խաւաքարտի վրայ կաշի: Մանրանկարչութիւն պաճառ բարդորոշ քանի մը խորաններ, լուսանցադարդ եւ զարդարեր: Յիշատակարան գրչին կը պակսի: Վերջին էջին կայ 1677 Նոյեմբեր 25 թուակիր գրութիւն մը, ուր կ'ըսուի որ ինք, Դաւիթ, մօտ է (Հոռմի) Պապական դպրոցը, թէ Նախիջևնի դաւանէն է եւ մականունը Աւանէսէնց, բնիկ Ապարադցի:

Թիւ 9

Ա Ղ Օ Թ Ա Գ Ի Բ Ք

1651

Թերթ 48: Մալալ 4×5.75, գրութիւն 2.25×4 մասնաչափ: Գրչութիւն միասին, զանազան ձեռքէ նորոգիր: Նիւք փայլուն թուղթ: Կազմ կաշեպատ խաւաքարտ պարսկական ոճով, գրոչմագդաղդ, տեղ տեղ նորոգուած: Մանրանկարչութիւն չունի, բացի քանի մը սովորական թռչնադրերէ, կարծրաւ: Յիշատակարան գրքին վերջը, գուցէ գրչին, կ'իմացնէ որ ազօթագիրքը գրուած է 1651 Յունվարի 10-ին:

Յ. ՔԻՐՈՍՏԵԱՆ

(Շար. 1)